

PIOTR KULAS
Uniwersytet Warszawski

NARRACJA JAKO PRZEDMIOT BADAŃ ORAZ KATEGORIA TEORETYCZNA W NAUKACH SPOŁECZNYCH*

Narracja jest kategorią często używaną w humanistyce. Wielu posługuje się nią jednak w potocznym znaczeniu. Warto zastanowić się, czy narracja na gruncie socjologii jest — parafrazując Bronisława Baczkę (1994) — przede wszystkim „modnym tematem i słowem”, ewentualnie oznaką społecznych i kulturowych przemian. Czy przeciwnie, stanowi istotną kategorię dającą się wykorzystać w praktyce badawczej. Bronisław Baczko (1994, s. 21) pisze: „[...] może być i tak, że moda terminologiczna jest zewnętrzną oznaką głębokich przemian, dokonujących się na obszarze wiedzy i/lub mentalności”. Pojęcia nie tylko pełnią więc funkcję poznawczą, ale wpisane w szerszą historię społeczną, odbijają światopogląd czy idee polityczne pewnego okresu (zob. Bokszański 2006, s. 13). Celem moim nie jest tu budowanie teorii narracji na gruncie socjologii, ale wskazanie, że lepsze zrozumienie tego pojęcia i osadzenie go w określonej tradycji (w tym wypadku myśli społecznej inspirowanej fenomenologią i hermeneutyką) mogłoby pomóc w bardziej świadomym posługiwaniu się nim również przez socjologów.

Wypada zauważyć, że choć ambicje stworzenia teorii narracji najczęściej nie są formułowane wprost, to niektórym autorom towarzyszą podobne intencje (Bal 2012). Na narratologię składają się nie tylko szczegółowe techniki i procedury badawcze, ale również — o czym będzie mowa dalej — problematyka

Adres do korespondencji: piotrkuilas@gmail.com

* Badania zostały sfinansowane ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych w ramach finansowania stażu po uzyskaniu stopnia naukowego doktora na podstawie decyzji numer DEC-2013/08/S/HS6/00236.

ontologiczna (Giddens 2001; MacIntyre 1996; Rosner 2003; Taylor 2001). To z kolei — według niektórych narratologów¹ — prowadzi do nowych rozwiązań epistemologicznych (Martin 1986; Somers 1994). Analizując fenomen narracji, warto jednak nie tylko wychwalać zalety tego pojęcia, ale zastanowić się przy okazji, czy nie obiecuje ono więcej niż jest w stanie zaoferować (por. Lamarque 2004, s. 393–408).

Oczywiście, ze względu na obfitość badań, perspektyw oraz ujęć stosowanych w badaniach nad narracją nie da się jednoznacznie odpowiedzieć na to ostatnie pytanie. Narratologia obejmuje tyle perspektyw i sposobów badania — od języka i analizy konwersacji po narracje publiczne i metanarracje (Somers 1994, s. 619) — że trudno doprawdy mówić o jednej spójnej, nawet szerokiej teorii. Nie znaczy to oczywiście, że badacze nie starają się w sposób precyzyjny zdefiniować tej kategorii, wskazując jednocześnie na spory wokół samej definicji (por. Rudrum 2005). Byłoby dobrze, żeby „narracja” spełniała kryteria dobrego pojęcia, które winno być rzetelne, trafne i użyteczne, a zatem między innymi nieredundantne i niehomonimiczne z innymi terminami.

Narratologia stała się nie tyle osobną, interdyscyplinarną perspektywą badawczą, ile niemal swoistą (sub)dyscypliną humanistyki. Na najbardziej ogólnym poziomie pojęcie narracji definiowane jest podobnie, jednak jego operacjonalizacja przybiera inny charakter u myślicieli inspirowanych strukturalizmem (Barthes 2004; van Dijk 2004), inny u fenomenologów (Carr 2008; Rosner 2003; Taylor 2001), jeszcze trochę inny u hermeneutów (zob. Ricoeur 2008a, 2008b).

Stosowanie kategorii obejmującej wiele znaczeń rodzi więc problemy ze stosowaniem pojęcia. „Narracja” służy bowiem dzisiaj jako synonimiczne określenie zarówno opowieści indywidualnych podmiotów (biografii, wypowiedzi autobiograficznych, relacji z życia, historii życia), ale też ideologii politycznych, tzw. wielkie narracje czy metanarracje (Lyotard 1997). Narracja bywa rozumiana jako opowieść, w tym między innymi jako gotowy tekst (jako reprezentacja), ale również jako akt opowiadania (Lamarque 2004, s. 394–395)². Niektórzy — wprowadzając jeszcze większy chaos do tej problematyki — sądzą nawet, jak się wydaje, że wszystkie teksty mają charakter narracyjny albo przy-

¹ W tłumaczeniu książki Mieke Bal (2012) badacze zajmujący się narracją określani są mianem narratologów. W polskiej literaturze nazywa się ich także narratywistami. Sądzę jednak, że narratolodzy to pojęcie zgrabniejsze i dlatego będzie ono tu używane.

² W języku angielskim istnieją dwa słowa, które tłumaczy się na język polski jako narracja: *narrative* i *narration*. *Oxford English Dictionary* definiuje *narration* przede wszystkim jako czynność lub proces opowiadania historii (a więc akt opowiadania); natomiast słowo *narrative* wyjaśniane jest głównie jako opis zdarzeń (a więc gotowy tekst, czyli reprezentacja). Słowa te jednak funkcjonują względem siebie także jako określenia synonimiczne. W literaturze przedmiotu przyjęło się jednak używać częściej *narrative*. I to zarówno na oznaczenie aktu opowiadania, jak i gotowego tekstu będącego wynikiem aktywności narratora. Słowo *narration* pojawia się natomiast częściej w badaniach nad retoryką.

najmniej można je jako takie potraktować. Mieke Bal (2012, s. 227) pisze: „narratologię, podobnie jak semiotykę, można zastosować do praktycznie każdego zjawiska kulturowego. Nie wszystko «jest» narracją, ale w zasadzie wszystko w kulturze ma narracyjny aspekt lub przynajmniej mogłoby być odbierane czy interpretowane jako narracyjne”. Tyle tylko, że jeśli niemal wszystkie teksty są narracją, to w istocie żaden z nich nią nie jest. Nie posiada bowiem ona wówczas własnego desygnatu.

Z kolei na innym poziomie analizy narracja postrzegana jest — jak określiła to Barbara Hardy, literaturoznawczyni — jako prymarna struktura rozumienia przeniesiona z życia do sztuki, a nie wyłącznie jako struktura tekstu (zob. Rosner 2004, s. 13). Podobnego zdania jest Jerome Bruner. Jego zdaniem myślenie ludzkie przybiera dwie podstawowe formy: logiczną, indukcyjną, odwołującą się do racjonalności oraz bardziej powszechną formę opowiadania, czyli narracji (Bruner 1990, s. 4). W tym ujęciu narracja to zatem głównie struktura poznania, czyli ontyczna właściwość podmiotu (zob. Rosner 1999, s. 7–15; 2003, s. 122). Popularność narracji w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego stulecia była powiązana — zdaniem Margaret Somers (1994, s. 606) — ze zmianą rozumienia tej kategorii: „podczas gdy dawniejsze interpretacje narracji ograniczały się do formy reprezentacji, nowe ujęcia definiują narrację i narracyjność w kategoriach epistemologicznych i ontologicznych”. Jednak ta świadomość, jej zdaniem, z trudem przebija się do badaczy społecznych dostrzegających w narracji wyłącznie reprezentację doświadczenia, sposób prezentowania wiedzy społecznej (Somers 1994, s. 614). Jak to ujmuje Ricoeur (2008b, s. 355): „Czy istnieje [...] doświadczenie, które nie byłoby już owocem aktywności narracyjnej?”. W tym sensie narracje powinny być analizowane nie tylko w kontekście tego, co zostało zaprezentowane, opowiedziane, ale również w kontekście tego, co zostało przemilczane czy niedopowiedziane. Innymi słowy, definiowanie narracji w ten sposób ma poważne konsekwencje epistemologiczne, bo pozwala szukać treści wypartych, nieopowiedzianych — Ricoeur (2008a, s. 110) nazywa je „historiami (jeszcze) nieopowiedzianymi” — jak również zastanawiać się, dlaczego nie zostały one opowiedziane. Ujęcie narracji jako struktury poznawczej bywa jednakże krytykowane, bo zamazuje różnicę między jednostkowym doświadczeniem a opisem tego doświadczenia w postaci reprezentacji. Peter Lamarque (2004, s. 396) w tekście *On Not Expecting too Much from Narrative* dobrze to uchwycił: „Inną cechą struktur narracyjnych wywołujących kontrowersje jest rola narratora. Narracje muszą być opowiadane [*narratives must be narrated*]: w ten sposób powoływane są do istnienia. Są artefaktami, a nie naturalnymi czy platońskimi bytami, które czekają na odkrycie. A kiedy są opowiadane, potrzebują konkretnej osoby, a nie tylko fikcyjnej postaci, która opowiada historię. Opowiadane wydarzenia mogą być niezależne od ludzkiego umysłu, ale narracje już nie. W tym sensie są zakorzenione w pewnego rodzaju aktywności ludzkiej”.

Potraktowanie narracji jako reprezentacji również rodzi problemy. Badacze opracowali siatkę pojęć i definicji (por. Martin 1986, s. 107–108), ale nie udało im się uzgodnić jednoznacznego stanowiska, które teksty należy uznać za narrację, a które nie. Teun van Dijk twierdzi, że abstrakcyjna struktura wypowiedzi narracyjnej zazwyczaj nazywa się „fabułą” (*plot*) bądź „historią” (*story*) (van Dijk 2004, s. 91). Ale Mieke Bal już odróżnia opowieść (*story*), rozumianą jako treść, od fabuły (*fabula*), czyli układu powiązanych logicznie i chronologicznie wydarzeń, składających się na tekst narracyjny, w którym „agens (*agent*) lub podmiot przekazuje odbiorcy («opowiada» czytelnikowi) opowieść za pomocą określonego medium [...]” (Bal 2012, s. 3). Aczkolwiek ani van Dijk, ani Bal nie zamierzają w precyzyjny sposób określać, które teksty mają narracyjny charakter (van Dijk 2004, s. 92; Bal 2012, s. 1). Z kolei historyk Hayden White, zajmując się w jednej ze swoich najważniejszych książek przemianą pisarstwa historycznego, argumentował, że elementy narracji można znaleźć już w kronikach (White 1987, s. 17; zob. też Czarniawska 2004, s. 18–19). Jednak właściwa opowieść musi zawierać fabułę, dzięki której stanowi ona zamkniętą całość.

Tutaj ani nie zakładam, że wszystkie wypowiedzi mają narracyjny charakter, ani nie postrzegam narracji i opowieści jako dwóch różnych kategorii. Narrację (opowieść) można by było potraktować jako mówiony bądź pisany tekst będący opisem zdarzeń lub działań (bądź serii działań lub zdarzeń) połączonych pewną chronologią (zob. Czarniawska 2004, s. 17). Na marginesie warto jednak zaznaczyć, iż takie wąskie ujęcie nie uwzględnia, że treścią narracji mogą być nie tylko zdarzenia czy działania, ale również przeżycia duchowe, stany psychiczne, światopoglądy, idee, nawet marzenia senne czy fantazmaty (por. Pietkiewicz 2002, s. 115–150). Przede wszystkim jednak ujęcie to pomija rolę podmiotu. Tymczasem — jak zwraca uwagę wspomniany Hayden White (1987, s. 16) — narracja potrzebuje podmiotu, który jest w stanie połączyć te wydarzenia oraz nadać im określone znaczenie.

NARRACJA JAKO KATEGORIA INTERDYSCYPLINARNA

Narracja na trwałe wpisała się w refleksję humanistyczną w drugiej połowie ubiegłego stulecia. Początkowo była zarezerwowana dla literaturoznawczej refleksji nad prozą artystyczną. Z czasem w ramach nauki o literaturze nastąpiło przesunięcie zainteresowań z badań nad narracyjnym aspektem dzieł literackich na zainteresowanie istotą narracji (Martin 1986; Riessman 1993). Konsekwencją tego przesunięcia było rozszerzenie stosowności kategorii narracji poza fikcję literacką i wykorzystanie jej w badaniach nad historią, biografią, autobiografią. Od tego był już tylko krok do zainteresowania nią przedstawicieli innych dyscyplin humanistyki i nauk społecznych, którzy zaczęli zastanawiać się nad jej aplikacją do reprezentowanych przez siebie dyscyplin. Ostatecznie zainteresowanie tą kategorią wykroczyło poza perspektywę badań nad literaturą piękną.

Wallace Martin (1986, s. 7) twierdzi nawet, że popularność narracji należy postrzegać w kategoriach radykalnej zmiany paradygmatu w naukach społecznych. Pojawienie się narracyjnej perspektywy w rozumieniu zachowania ludzkiego było związane z badaniami nad procesami poznawczymi, jak również — zwłaszcza na gruncie nauk społecznych — z rozwojem teorii „celowego działania” (*theory of action*) (zob. van Dijk 2004). Narracje muszą więc mieć charakter opisu działania (van Dijk 1976, s. 554). Z kategorią narracji wiązano nadzieję, że będzie można w pełniejszy sposób odpowiedzieć na pytanie o podmiotowe sprawstwo (Somers 1994, s. 627–628; Ricoeur 2008b, s. 353). Jak pisze Martin (1986, s. 188): „Zamiast naśladować albo drwić z tradycji filozoficznej, która zakłada, że tylko jedna droga prowadzi do prawdy, lepiej uczestniczyć w budowaniu teorii narracji, dzięki której w pełniejszy sposób będzie można wyjaśnić działanie ludzkie (*human actions*)”. Opinia Martina o zmianie paradygmatu zawiera wiele przesady. To nie narratologia jako taka spowodowała przecież zmianę w rozumieniu podmiotowości ludzkiej, a więc podstawowej kategorii humanistyki. Choć w jednym ze swoich wydań uczyniła z podmiotowości jedną z podstawowych kategorii, sprobowała również pojęcie tożsamości.

Współcześnie kategoria narracji obecna jest nie tylko w naukach społecznych i humanistycznych, ale w szerszym kontekście kulturowym. Stała się popularna do tego stopnia, że właściwie trudno wskazać dyscyplinę humanistyczną czy społeczną, w której perspektywa narracyjna byłaby nieobecna (zob. Rosner 2003). Kariera narracji w naukach społecznych przypomina karierę innych ważnych pojęć. Powołują się na nią w bardzo różnych kontekstach teoretycznych językoznawcy, psychologowie, filozofowie, historycy, antropologowie oraz socjologowie (Burzyńska 2004, s. 9). O popularności narracji świadczy również liczba artykułów naukowych, książek oraz czasopism, które mają słowo „narracja” w tytule³.

Dla przedstawicieli nauk społecznych, którzy posługują się na co dzień kategoriami znaczenia i rozumienia, podstawowa teza narratologii wydaje się oczywista. Mówi ona o tym, że ludzie, którzy chcą zrozumieć swoje miejsce w świecie i nadać swojemu życiu sens, nieustannie konstruują i rekonstruują opowieści. Warto podkreślić, że większość narratologów — od filozofów i socjologów zainspirowanych fenomenologią poprzez strukturalistów i psychologów poznawczych aż po badaczy zajmujących się interdyscyplinarnymi badaniami dyskursu — podkreśla, używając języka i terminów charakterystycznych dla reprezentowanych przez siebie dyscyplin, iż za pomocą narracji człowiek ujmuje i klasyfikuje własne doświadczenia (Barthes 2004, s. 13; Burzyńska 2004, s. 9; Culler 2002, s. 98; Rosner 2003, s. 130; Trzebiński 2002). Zdaniem narratologów interdyscyplinarne podejście umożliwi korzystanie z dorobku wielu

³ Niewątpliwie jednym z najbardziej znanych i wpływowych jest „Narrative Inquiry”, który powstał w 1990 roku jako „Journal of Narrative History”. Od 1998 roku ukazuje się pod swoją obecną nazwą.

obszarów humanistyki. Narracje to często opowieści o własnym życiu, mające charakter biograficzny lub autobiograficzny. Zdaniem Lejeune'a (2001, s. 19): „autobiografie można badać tylko z interdyscyplinarnego punktu widzenia”.

Interdyscyplinarna kariera narracji i wzajemne przenikanie dorobku między różnymi obszarami wiedzy humanistycznej potwierdzają sugestywną tezę Clifforda Geertza (1996, s. 217) o gatunkach zmaconych, co z kolei umożliwia badaczowi konstruowanie własnych historii. Jane Elliott ujmuje to mniej metaforycznie, ale również podkreśla, że prace socjologów może cechować wyraźna narracyjność, bo opierają się na narracyjnych strukturach i narzędziach. Badacze dokonują selekcji zebranego materiału, decydują, co należy umieścić w swoich pracach, a tym samym wyrażają swoje opinie co do tego, co jest ważne, a co banalne (Elliott 2005, s. 152–170; zob. też Czarniawska 2004, s. 10). Należy jednak zauważyć, że takie szerokie ujęcie narracji może utrudniać operacjonalizację tego pojęcia w socjologii.

KONKURENCYJNE ŹRÓDŁA NARRATOLOGII

Współczesne analizy narracji nawiązują do czterech głównych źródeł: rosyjskiego formalizmu, francuskiego strukturalizmu, nurtu Nowej Krytyki w Stanach Zjednoczonych, niemieckiej hermeneutyki (zob. Czarniawska 2004, s. 2). Oprócz tych teorii w zainteresowaniach badawczych nad narracją można wyodrębnić dwa wyraźne stanowiska. Pierwsze z nich zakłada, że narracje są wyrazem jednostkowego doświadczenia. W ramach drugiego natomiast zainteresowania koncentrują się na poszukiwaniu kulturowych i społecznych wzorów, które pozwalałyby wyjaśnić, w jaki sposób sekwencje wydarzeń są aranżowane i uszczegóławiane w ramach opowieści (Bamberg 2007, s. 2).

Chciałbym tu wskazać dwa wielkie nurty teoretyczne, które stały się fundamentem dwóch binarnych ujęć narracji. Jeden z nich zakorzeniony jest w fenomenologii i odwołuje się do takich kategorii jak świadomość, doświadczenie, rozumienie. Charles Taylor (2001, s. 66) podsumował go w ten sposób: „Pytanie o to, kim jest dana osoba, zadane w oderwaniu od jej interpretacji samej siebie, jest pytaniem całkowicie źle postawionym i z zasady nie istnieje na nie odpowiedź”. To podejście zwraca uwagę, że jednostki mogą w miarę swobodnie korzystać z różnych zasobów symbolicznych podczas tworzenia opowieści na temat własnego życia. W socjologii zaś znajduje zakorzenienie w różnych odmianach teorii działania społecznego (interakcjonizm symboliczny, etnometodologia itp.) (por. Pawliszak, Rancew-Sikora 2012, s. 10)

Drugi nurt w badaniach narracji został wypracowany przez strukturalistów, „zrodził się — jak pisze Jonathan Culler (2002, s. 142) — ze sprzeciwu wobec fenomenologii: jego celem był nie opis doświadczenia, lecz ujawnienie ukrytych struktur, które to doświadczenie umożliwiają”. Strukturaliści, wykorzystując osiągnięcia lingwistyki, starali się opisać i wyjaśnić podświadome treści leżące u podstaw funkcjonowania społeczeństw i kultur. Zwrócili uwagę na

zobiektywizowane reguły rządzące narracją. Według Martina (1986, s. 23–24): „W niemal każdym aspekcie pytania, na jakie antropolodzy strukturalni musieli odpowiedzieć, były odwrotne wobec tych, które zadawali krytycy literaccy: nie «dlaczego ta historia jest wyjątkowa», ale «w jakim stopniu i dlaczego jest tak podobna do pozostałych»; nie «co ten (konkretny) autor chciał powiedzieć», ale «jakie funkcje pełni (anonimowy) mit, kiedy jest powtarzany w określonych sytuacjach»”. W strukturalnej analizie narracji — w odróżnieniu od podejścia fenomenologicznego czy hermeneutycznego — nie chodzi więc o ustalenie interpretacji rzeczywistości przez podmiot, lecz o prawidłowości charakterystyczne dla danego typu wypowiedzi. „Językoznawstwo strukturalne — pisze Ricoeur (2003c, s. 274) — nim poprowadzi nas własną drogą, rzuca wyzwanie filozofii podmiotu. Polega ono na tym, że pojęcie znaczenia umieszczone zostało w innym polu niż pole intencjonalnych skierowań podmiotu”.

Perspektywa oferowana przez fenomenologię jest inna. Zwolennicy tej orientacji podkreślają znaczenie intersubiektywności, lecz równocześnie skłonni są postawić pytanie, pomijane przez strukturalistów: Dlaczego ta historia jest unikalna? Dzięki fenomenologii upowszechniło się inne wyobrażenie na temat człowieka. Jednostka została pozbawiona jednoznacznego sensu, stałych właściwości. W zamian zyskała świadomość, iż dla siebie samej jest przede wszystkim właśnie podmiotem (zob. Krasnodębski 1986, s. 156–157).

Fenomenologowie zwrócili również uwagę na czasowy wymiar życia ludzkiego. Zainspirowani fenomenologią socjologowie postrzegali tożsamość jako syntezę czasu wewnętrznego, intersubiektywnego i biograficznego (Boksański 1989, s. 202–203), co z perspektywy narracji miało ogromne znaczenie. Dzięki temu jednostkowe życie jest postrzegane przede wszystkim jako projekt moralny, za który jednostka ponosi odpowiedzialność (Boksański 1989, s. 203; Taylor 2001, s. 94; Ricoeur 2003c, s. 284–298). Synteza trzech wymiarów czasu pozwala również postrzegać narrację nie tylko jako unikalną opowieść o własnym życiu. Oznacza bowiem też, że świat jednostki jest od razu światem intersubiektywnym (zob. Krasnodębski 1986, s. 156).

Jednostki dysponują pewną swobodą w opowiadaniu historii na temat swojego życia, ale jednocześnie muszą one być intersubiektywnie akceptowane (Schütz 1989, s. 112). Autorzy mogą konstruować własne fabuły, czyli w określony sposób porządkować opowiadaną historię. Jest to zresztą jeden z najważniejszych problemów nurtujących zwolenników narracji, ważny również w perspektywie socjologicznej refleksji nad tożsamością. Można go wyrazić w następującym pytaniu: dlaczego dana historia została opowiedziana właśnie w ten sposób? „Jedną i tę samą historię — pisze Norman Denzin (1990, s. 68) — można opowiedzieć na pięć tysięcy różnych sposobów. Ponieważ życie to różnorodność przeżywanych doświadczeń, zintegrowanych biograficzną tożsamością danej osoby, każdy staje się narratorem swej własnej historii życia”.

Podsumujmy — narratologowie orientacji strukturalistycznej, odwołujący się do klasycznej pracy Włodzimierza Proppa (2011), poświęconej morfologii bajki

magicznej, kładli nacisk na nieświadome struktury, chodziło im też o „ukazanie ogólnych mechanizmów narracyjnych” (Głowiński 2004, s. 9). Natomiast dla narratologów sięgających do różnych współczesnych odmian filozofii podmiotu (głównie fenomenologii) ważna jest perspektywa działającego aktora, obejmująca jego interpretację rzeczywistości społecznej, rozumienie samego siebie poprzez konstruowanie znaczeń, a więc jego świadomość skorelowaną ze świadomością innych. Mamy zatem do czynienia z dwiema — przeciwstawnymi w wysokim stopniu — perspektywami. Pierwsza perspektywa skłania do analizowania narracji przez pryzmat funkcji, jakie pełnią poszczególne wydarzenia w ogólnym schemacie działania. Z kolei druga zobowiązuje raczej do badania indywidualnych motywów, sposobów interpretacji i rozumienia świata przez działające jednostki. Podczas gdy pierwsza odnosi się raczej do typów i struktury, druga głównie do znaczeń zawartych w opowieściach indywidualnych aktorów. Tutaj interesuje mnie ten drugi sposób rozumienia.

NARRACJA JAKO WYZWANIE EPISTEMOLOGICZNE

Wielu badaczy zakłada, że zmiana na gruncie ontologii podmiotu pociągnęła za sobą zmianę w epistemologicznych podstawach wielu nauk humanistycznych i społecznych, przyczyniając się między innymi do spopularyzowania i upowszechnienia kategorii narracji (zob. Rosner 2003; Eliot 2005, s. 116–117). Stało się to możliwe również dzięki temu, co Maurice Roche nazywa „fenomenologicznym zwrotem w socjologii”. Fenomenologia nie była jedyną orientacją, na gruncie której podkreślano znaczenie opisu doświadczeń osobistych (zawartych we wspomnieniach, pamiętnikach, (auto)biografiach, powieściach, dramatach czy poezji). Wzmocniła jednak dążenia do opisu zamiast do budowania teorii, zachęcała do rekonstrukcji i refleksyjności (Roche 1989, s. 459).

Z pewnością fenomenologia była ważnym krokiem w kierunku „destrukcji obiektywizmu”, a także zakwestionowania ontologii, „zgodnie z którą badany przez socjologa świat społeczny jest taki lub inny niezależnie od tego, co o tym myślą jego mieszkańcy” (Szacki 2002, s. 872). Fenomenologowie są zainteresowani tym, w jaki sposób świat jest postrzegany i konstytuowany przez ludzi (Schütz 1989, s. 116). Humanistyka winna zatem wziąć pod uwagę to, że rzeczywistość jest dla jednostki korelatem świadomości. Alfred Schütz mówił, że nauki społeczne są konstruktami drugiego stopnia. Przedstawiciele tych nauk powinni być świadomi, że świat przeżywany (*Lebenswelt*) ma charakter uprzywilejowany. Jest on źródłem odniesienia dla jakiegokolwiek refleksji, powinien stać się również przedmiotem badania naukowego. W ujęciu socjologii fenomenologicznej źródłem rozumienia rzeczywistości jest refleksyjność samego podmiotu. Przedmiotem zainteresowania badacza stają się zatem interpretacje, opis doświadczanej rzeczywistości dostarczony w formie opowieści samych aktorów społecznych. Jak pisze Zbigniew Bokszański (1989, s. 200): „[...] usta-

lenia dokonywane w sferze «struktur elementarnych» metodami redukcji fenomenologicznej mogą stać się podstawą analiz ludzkich działań w konkretnych historycznych warunkach. Obok więc fenomenologicznego rozpoznania sposobów doświadczania siebie zyskujemy także perspektywę rozpatrywania ich w kontekście historycznie uformowanych systemów działania społecznego”.

Część narratologów chętnie skorzystała z inspiracji płynących z fenomenologii. Uznanie narracji za coś więcej niż tylko formę wyrazu i opis doświadczeń, za fenomen ontologiczny, stwarzało możliwość badania podmiotów i podejmowanych działań nie tylko na podstawie zewnętrznej obserwacji socjologicznej, ale w odniesieniu do intencji, znaczeń, motywów, jakie jednostki przypisują swojemu działaniu (Somers 1994, s. 615). „Narracje zakorzenione w ontologii — pisze Somers (1994, s. 618) — warunkują działania, świadomość i przekonania, jak również są przez nie warunkowane”. Skoncentrowanie na narracji służyło powiązaniu znaczeń przypisywanych przez jednostki działaniom na podstawie rozwijanych opowieści. Pozwalało analizować nie tylko motywy działań, ale też ich powiązanie z innymi działaniami, przypisywane im znaczenia, jak również późniejsze oceny czy interpretacje znaczeń w kontekście kolejnych działań i ich efektów. Na tej podstawie — jak argumentują narratolodzy — narracja powinna znaleźć się w centrum zainteresowania wszystkich tych, którzy zajmują się działaniem i podmiotowością działającej jednostki.

NARRACJE A NAUKI SPOŁECZNE

Margaret Somers (1994, s. 619) wyraża nadzieję (wydaje się, że zbyt optymistyczną), że właśnie wypowiedzi narracyjne, będące opisem działania, pozwalają uchwycić związek między działaniem podmiotu a zależnościami ze strony struktury społecznej. W efekcie zaś zwracają uwagę na problem powstawania tożsamości. Narracja — przekonuje Somers — pozwala rzucić nieco światła na to, jak faktycznie ludzie konstruują swoją tożsamość, a przy okazji wyjaśnić i opisać działania ludzkie. Podobne stanowisko zajmuje Roberto Franzosi (1998). Jego zdaniem narracja łączy analizy na poziomie mikro i makro, to, co szczegółowe, z tym, co ogólne. Argumentuje, że perspektywa narracyjna pozwala rozpocząć badanie od analizy lingwistycznej i poprzez analizę motywów działania podążyć w kierunku analizy podmiotowości działających aktorów. Analiza narracji to przechodzenie od tekstu do kontekstu, od analizy wypowiedzi do analizy podmiotu, a nawet analiza otoczenia społecznego, w jakim ów podmiot funkcjonuje. Jej punktem wyjścia może być przekonanie o supremacji działania nad działającym podmiotem bądź odwrotnie (Franzosi 1998, s. 523). Zwolennicy narracji argumentują, że z jej pomocą można wyjaśniać zarówno indywidualne motywy, którymi kieruje się podmiot, jak i zewnętrzny wpływ wywierany na jednostkę. Zdaniem Somers perspektywa narracyjna pozwala uniknąć analizowania tożsamości wyłącznie w kategoriach substancjalnych. W narracyjnym ujęciu tożsamość jest postrzegana jako proces. Paul Ricoeur (2008b,

s. 353) pisze: „Mówić o tożsamości [narracyjnej] jednostki lub wspólnoty, to odpowiedzieć na pytanie: k t o coś zrobił? K t o jest sprawcą, autorem działania? [...] Odpowiedzieć na pytanie «kto?» [...] to opowiedzieć historię życia”. Narratolodzy zakładają, iż *agens*, czyli osoba wykonująca działanie (która później o nim opowiada), kieruje się celowością, ma świadomość swojego zachowania, jak również panuje nad swoimi działaniami (zob. van Dijk 2004, s. 98).

Być może jednak należy się zgodzić, że wychodząc z perspektywy podmiotowej niełatwo przejść do sfery analizy na poziomie makrostruktur (por. Kulas 2012). Ponadto ograniczenie analizy do działań o charakterze celowo-racjonalnym może skutkować pominięciem całego spektrum motywów, w których celowość czy intencje zostały przypisane później, w toku opowieści. Badacze społeczni, którzy ograniczają się wyłącznie do analizy narracji, w zbyt dużym stopniu mogą polegać na (re)konstrukcjach swoich bohaterów. Z kolei ci ostatni — zwłaszcza gdy w grę wchodzi wydarzenia z przeszłości, których nie chcą ujawnić — mogą wprowadzać w błąd. obrońcy perspektywy narracyjnej argumentują, że zbudowanie przekonującej opowieści zawierającej logiczną fabułę (a więc takie wyjaśnienie połączeń pomiędzy działaniami, które wydają się sensowne) nie jest zadaniem łatwym. Jerome Bruner (1990, s. 4) przekonuje, że jest to wyczyn zarówno narracyjny, interpretacyjny, jak i poznawczy.

Zdaniem Roberto Franzosiego większość danych, w tym danych socjologicznych — jest dostępnych pod postacią narracji albo towarzyszy im najczęściej jakaś opowieść. Dzieje się tak nawet w przypadku metod ilościowych (Franzosi 1998, s. 525–526). Teksty narracyjne są zatem wszechobecne w różnych strukturach rozumienia. Narracja wydaje się najbardziej naturalnym sposobem rozumienia doświadczeń życiowych oraz najpopularniejszą formą, w jakiej są one komunikowane innym. Warto również wspomnieć o ważnym dowodzie świadczącym o uniwersalności narracji. Otóż nawet w trakcie przeprowadzania ustrukturyzowanych wywiadów ludzie niejednokrotnie szukają sposobności, żeby móc przekazać swoje doświadczenia w formie opowieści (Riessman 1993, s. vi).

Narracje mają charakter znaczący, co wyraża się zarówno w treści, ale też — o czym wspomniano już wyżej — w konstrukcji fabuły, czyli przyjęciu przez narratora określonej logiki prezentacji treści opowieści. Jak pisze Culler (2002, s. 98): „Wyjaśnienie naukowe tłumaczy zjawiska przez podporządkowywanie ich określonym prawom — ilekroć są a i b, wystąpi c. Życie toczy się jednak innym trybem: nie rządzi nim naukowa logika przyczyny i skutku, lecz logika opowieści, gdzie rozumieć to przedstawiać sobie, jak jedno zdarzenie prowadzi do innego, jak mogło dojść do tego czy owego”. W tym sensie socjologiczna analiza narracji powinna starać się odpowiedzieć zarówno na pytanie „co jest treścią narracji?”, jak i na pytanie „jak ta treść została przedstawiona?” (zob. Helling 1990, s. 16; Kaźmierska 2012, s. 114; Kulas 2013, s. 66). Połączenie narracji i tożsamości jest — zdaniem Somers — ważnym krokiem w kierunku wypracowania elastycznej teorii tej ostatniej, obejmującej zarówno

substancjalny aspekt, jak również trafniejszą, wzbogaconą o perspektywę działających podmiotów interpretację działań ludzkich. Dzięki narracjom socjolog może nie tylko poznać motywy określonych działań ludzkich, ale także dostrzec i zanalizować je w kontekście innych działań. Przedmiotem socjologicznej uwagi może być w tym wypadku to, dlaczego narrator zdecydował się opowiedzieć określone wydarzenia w określonej chronologii, czyli dlaczego tekst narracyjny został opowiedziany przy użyciu takiej a nie innej fabuły. Skoncentrowanie uwagi na fabule pozwala później porównywać wypowiedzi wielu autorów, ponieważ na odmienne sposoby mogą oni opowiadać o tych samych wydarzeniach. Mogą również przypisywać poszczególnym wydarzeniom różne znaczenia.

Warto zaznaczyć, że opowieści są osadzone w czasie (fabuła opowieści rozwija się w perspektywie czasu). Oznacza to, że cechuje je dynamika. Dzięki temu łatwiej wyjaśnić nie tylko to, jak ludzie oceniają, wyjaśniają czy rozumieją zmianę społeczną, ale również, jaki jest ich udział w procesie zmiany. Perspektywa narracyjna zakłada, że na pytanie o tożsamość można odpowiedzieć tylko poprzez empiryczną analizę opowieści, a nie poprzez aprioryczne zaszeregowanie jednostek do określonych kategorii, klas czy warstw, bez odniesienia do badań szukających wyjaśnień w świadomości samych aktorów. Opowieści stają się więc ważnym aspektem konstruowania tożsamości. Pozwalają również analizować to, jak zmieniały się one w czasie⁴.

NARRACJE W BADANIACH SOCJOLOGICZNYCH

Pojęcie narracji nie należy do najważniejszych kategorii w socjologii. Po części wynika to z tego, że socjologia jako jedna z pierwszych nauk wykształciła własny bogaty aparat pojęciowy do badania i analizowania fenomenów społecznych, które stawały się również przedmiotem analizy narratologów, przede wszystkim biografii. Badania biograficzne, mimo różnych wahań i mód, zajmują ważne miejsce w socjologii światowej i polskiej. Pojęcie narracji zaś, jak wspomniano, zostało opracowane na gruncie badań literaturoznawczych (początkowo przez badaczy inspirowanych strukturalizmem) i stamtąd zostało przejęte na inne pola humanistyki.

⁴ Zbigniew Bokszański (1995, s. 109) przekonuje, że jedną z zalet stosowania pojęcia tożsamości jest to, iż można je odnieść do zmiany społecznej. Przy tej okazji można zastanowić się, czy z pomocą pojęcia tożsamości narracyjnej (mającej charakter procesualny) da się opisać zmianę społeczną w sposób bardziej trafny. Bokszański dodaje, że większość teoretyków traktuje tożsamość jako efekt przemian makrostruktur, podziału pracy, przemian cywilizacyjnych. Są jednak tacy, którzy „zakładają znaczną autonomię kierunków ewoluowania przemian tożsamości. Niektórzy z owych autorów skłonni byłiby nawet utrzymywać, iż w określonych warunkach inwencyjność w sferze kształtowania formuł tożsamości może w niemalym stopniu wyznaczać kierunek globalnych zmian społecznych” (Bokszański 1995, s. 121). Zwolenników narracji skoncentrowanych na badaniu indywidualnych opowieści należałoby niewątpliwie zaliczyć do tej drugiej grupy.

Biografia ma w socjologii długą i ugruntowaną pozycję. Tymczasem podstawowe założenia narratologii zostały sformułowane w innym polu humanistyki. Na gruncie socjologii pojęcie narracji w nieunikniony sposób spotkało się ze wspomnianą socjologiczną tradycją badań biograficznych. Sądzę, że ze względu na swój dorobek teoretyczny w zakresie biografii (Czyżewski 2013, s. 21) socjologowie zaczęli korzystać z badań nad narracją w sposób umiarkowany. Stało się tak, mimo że lingwistyka i badania literackie od dawna stanowiły dla socjologów źródło metodologicznej i teoretycznej inspiracji (zob. m.in. Helling 1990, s. 37). W przeciwieństwie do cytowanego wcześniej Martina socjologu nie dostrzegli w narracji potencjału „radykalnej zmiany paradygmatu nauk społecznych”. Zwrot narratywistyczny w socjologii nie dokonał się; przynajmniej w takim sensie jak postrzega to cytowany wcześniej Wallace Martin. Perspektywa narratologiczna ugruntowała wśród niektórych socjologów pogląd o wadze opowieści indywidualnych aktorów. Wśród innych wzmocniła ona konieczność szukania ogólnych wzorów komunikacji itp. (przyczynił się do tego zwłaszcza szeroko cytowany w literaturze artykuł napisany wspólnie przez Williama Labova i Joshuę Waletzky’ego; 1967). Narracja nie przewartościowała jednak celów, metod czy perspektyw tej dyscypliny.

Również przekonanie, że należy więcej uwagi poświęcić temu, jak indywidualny podmiot interpretuje własne doświadczenie, pojawiło się na gruncie socjologii o wiele wcześniej. Było to możliwe między innymi dzięki rozwijającym od dawna badaniom biograficznym, które same stawały się z kolei ważną perspektywą badawczą dzięki fenomenologii, etnometodologii, interakcjonizmowi symbolicznemu, socjologii kognitywnej czy socjologii historycznej (Włodarek, Ziółkowski 1990, s. 4). Co więcej, na gruncie socjologii perspektywa podmiotowa od razu korygowana była przez nacisk na relacje społeczne, w jakie ów podmiot jest uwikłany. Metoda badań biograficznych pozwalała — przynajmniej w teorii — uniknąć „romantyzmu subiektywności charakteryzującego wielu badaczy” (określenie Ingeborg Helling; 1990, s. 34). W jej ramach zwracano bowiem uwagę na zależność „prawdy” danej biografii od okoliczności, w jakich ona powstała, w tym na wpływ znaczących Innych, perspektywę czasową, a nawet wpływ osoby przeprowadzającej wywiad czy zadawanych w jego trakcie pytań.

Mimo to samo słowo „narracja” znalazło swoje miejsce w socjologii. Socjologowie posługują się wywiadem narracyjnym (Chase 2010; Kaźmierska 1997; Schütze 2012), analizą treści (Palska 1999), badają biografie i autobiografie (zob. Kaźmierska 2012; Włodarek, Ziółkowski 1990). Wreszcie narracje rozumiane jako dzieła literatury pięknej są przedmiotem badań socjologów literatury, którzy nie zajmują się wyłącznie recepcją dzieła literackiego, ale także treścią literatury (Łęcki 1999, 2012). Innymi słowy, socjologowie od dawna analizują teksty, w tym teksty narracyjne.

Ponadto socjologowie podjęli również próby ściślejszego zdefiniowania tego terminu i przełożenia go na praktykę badawczą. Takie przedsięwzięcia ba-

dawcze były podejmowane między innymi przez Barbarę Czarniawską (2004), Jane Elliott (2005), Roberto Franzosiego (1998), Catherine Kohler Riessman (1993), Margaret Somers (1994). Wreszcie narracja okazała się między innymi dla socjologów ważną perspektywą w analizie tożsamości. W wielu różnych tekstach socjologicznych można znaleźć pojęcie narracji, co skłania do tego, żeby spróbować przeanalizować jeden z możliwych sposobów jej rozumienia. Warto podkreślić, iż tutaj interesuje nas ujęcie narracji w perspektywie fenomenologicznej i hermeneutycznej, a więc w perspektywie zasadniczo różnej od ujęć strukturalistycznych. Chociaż należy przy tym pamiętać, że te dwa podejścia, mimo tkwiących u ich podstawy różnych założeń ontologicznych i różnych celów, jakim początkowo służyły, często się przeplatają.

NARRACJA A BIOGRAFIA

Jak już wspomniałem, kategoria narracji ma swoją własną historię i rozwijała się w duży stopniu niezależnie od badań biograficznych w naukach społecznych, głównie w socjologii. Tymczasem często zdarza się, że pojęcia „narracja” i „biografia” są ze sobą utożsamiane. Jak pisze Susan Chase w tekście poświęconym wywiadowi narracyjnemu, narracja „może być: (a) krótką, tematyczną historią dotyczącą pewnego szczególnego wydarzenia i określonej postaci [...], wtedy jest to opowieść (*story*); (b) szerszą opowieścią o istotnym aspekcie czyjegoś życia [...], wówczas mamy do czynienia z relacją z życia (*life story*); albo też (c) narracją o całym czyimś życiu, od narodzin do chwili obecnej (historia życia — *life history*)”⁵ (Chase 2010, s. 17). Jak więc widać, autorka jakby nie dostrzega różnicy między biografią a narracją.

Jednak podejmując analizę pojęcia narracji już na wstępie należy zaznaczyć, że nie jest ono po prostu tożsame z pojęciem biografii (*life history*) i nie powinno być używane z nim zamiennie. Samo słowo „narracja” w kontekście badań nad biografią jest używane w węższym lub szerszym znaczeniu (w zależności od kontekstu).

W znaczeniu węższym jest używane wtedy, gdy twierdzi się, że biografia zazwyczaj przyjmuje formę narracji, w której narrator opowiada o swoim życiu. Zdaniem Fritza Schütze, historia życia czy biografia⁶ nie jest po prostu tożsama z narracją. Niemiecki badacz woli traktować historię życia jako temat narracji. I — jak pisze Kaja Kaźmierska (2012, s. 115) — zwraca „szczególną uwagę na różnice strukturalne między tym, co opowiedziane, czyli opowieścią o życiu, a tym, co doświadczane, czyli historią życia (biografią). Schütze (2012, s. 155) zaznacza przy tym, że indywidualne procesy społeczne (mające realny

⁵ Jak dodaje autorka, pojęcia te często używane są zamiennie. Por. przypis tłumacza Filipa Schmidta do tekstu Susan Chase (2009, s. 16).

⁶ Badacz ten podkreśla różnice między tymi pojęciami, ale w gruncie rzeczy często traktuje je zamiennie.

charakter i składające się na historię życia *vel* biografię) są ściśle powiązane z „narzędziami narracyjnego przedstawiania autobiografii”. Narracja autobiograficzna jest więc językową reprezentacją własnego życia, umożliwia ona pracę biograficzną i ostatecznie pozwala na uzyskanie jasnego obrazu własnego życia (Schütze 2012, s. 159). Biografia może jednak obejmować również więcej niż jedną narrację. Zdaniem Fritza Schütze (zob. 2012, s. 215) na całą narrację autobiograficzną składają się pojedyncze jednostki narracyjne czy segmenty narracyjne. Argumentuje on, że dane biograficzne zebrane w trakcie wywiadu można podzielić na narracyjne, argumentacyjne i opisowe. Narracja w tym wypadku dotyczy tych wypowiedzi, które stanowią relację z doświadczenia.

Warto jednak zauważyć, że narracja może być również rozumiana w szerszym znaczeniu. Dzieje się tak wtedy, gdy narrator przedstawia życie innej osoby. Nie musi ona zresztą odnosić się do całościowej biografii, ale do wybranych działań czy doświadczeń. Zresztą nie wszystkie narracje mają charakter biograficzny. Ważne podkreślenia jest natomiast to, że opowiadając o wydarzeniach, narrator przyjmuje „własną perspektywę” i często przypisuje tym wydarzeniom znaczenia, które sam uważa za ważne.

Koncentrowanie się danych narracyjnych w badaniach biograficznych wynika z założenia, że stanowią one odzwierciedlenie subiektywnie doświadczanych sekwencji zdarzeń. Ingeborg Helling (1990, s. 29–30) zwraca uwagę, że „[...] informacja podana w formie narracyjnej jest w jakiś sposób «bliższa» doświadczeniu respondenta niż sama informacja wyrażona w formie ogólnie opisowej wypowiedzi”. Analiza narracyjna powinna więc poprzedzać analizę części opisowych i argumentacyjnych, pozwala to bowiem na uchwycenie rzeczywistych procesów społecznych zawartych w biografii (Helling 1990, s. 30). Konfrontacja narracji z opisem i argumentacją nie tylko umożliwi odsłonięcie znaczących elementów biografii, ale również daje szansę analizie teoretycznych i argumentacyjnych funkcji stwierdzeń używanych przez respondenta (w wywiadzie narracyjnym) bądź przez autora (w gotowym tekście pisanym). Innymi słowy, badanie narracji w połączeniu z analizą komentarzy i opisu pozwala dostrzec „konstrukcjonistyczny” aspekt pracy biograficznej.

Zarówno w przypadku wywiadu narracyjnego, jak i tekstu pisanego pojawia się więc problem autentyczności⁷. Jest on o wiele poważniejszy w drugim przypadku. Badacze są świadomi, że znaczenia są konstruowane w zależności od czasu, miejsca, zainteresowania, sytuacji interakcyjnej. Elementu „konstrukcjonistycznego” w biografii nie da się więc wyeliminować całkowicie. Prawdopodobieństwo konstruowania w opowieści badanych własnego życia wzrasta wraz ze stopniem formalizacji przekazu. O ile w spontanicznej narracji przebieg opo-

⁷ „Forma narracyjna przedstawia informację z perspektywy mówcy i zawiera ocenę. Ta informacja może być autentyczna i nieautentyczna” zwraca uwagę Ingeborg Helling (1990, s. 25). Postuluje zresztą, żeby pojęcie autentyczności zastąpiło w przypadku badań biograficznych pojęcie prawdy (Helling 1990, s. 33–34).

wiadania najczęściej jest zgodny z linią przebiegu doświadczeń, o tyle w przypadku literackich czy ogólnie spisanych biografii może być inaczej (por. Schütze 2012, s. 164–165). W drugim przypadku narracja może niekiedy przypominać projekt, w którym pewne wydarzenia z życia zostaną uporządkowane (bądź nawet pominięte) i dopasowane do wyobrażania na temat własnego życia.

Pod tym względem narracja pozwala zwrócić uwagę na różnice między narratorem a nosicielem biografii (bohaterem), a nawet — w myśl inspiracji pochodzących z teorii literatury — na różnice między narratorem a autorem (Schütze 2012, s. 202). W fikcji literackiej autor może być inną osobą niż narrator. W przypadku autobiografii (pisanej bądź mówionej) jest to ta sama osoba, nawet jeśli mamy do czynienia z komentarzami sformułowanymi po pewnym czasie, po przemyśleniu i przepisaniu biografii od nowa⁸. Zdaniem Fritza Schütze, autobiograficzne narracje jednocześnie odsłaniają i zaciemniają. Ani nie są lustrem odzwierciedlającym rzeczywistość, ani nie są całkowitym wymysłem jednostki, która chciałaby w określony sposób przedstawić własne życie. Narracje więc odsłaniają, bo pozwalają uchwycić procesy biograficzne. A zarazem zaciemniają, bo są jedynie środkiem wyrażania, „a nie samymi tymi procesami, co więcej wkraczają w nie mechanizmy przesłaniania, harmonizowania czy racjonalizacji” (Schütze 2012, s. 155–156). Dla niemieckiego socjologa narracja jako prezentacja procesów przebiegu życia stanowi zatem tylko jedną stronę biografii. Drugą stroną są same sekwencje czy konfiguracje społeczno-biograficzne tych procesów (Schütze 2012, s. 156). Widać więc wyraźnie, że w tym ujęciu narracja jest postrzegana nie jako właściwość umysłu ludzkiego, ale przede wszystkim jako reprezentacja.

Świadome posługiwanie się słowem „narracja” i nieutożsamianie jej z biografią pozwala również dostrzec, że jednostka dysponuje jedną biografią i możliwością jej wielokrotnej reprezentacji. „Pierwszym założeniem — twierdzi Erving Goffman (2007, s. 100) — które należy uczynić, jest to, że jednostka może tak naprawdę mieć tylko jedną biografię, co gwarantują raczej prawa fizyki niż prawa społeczeństwa”. Biografię można natomiast odsłonić za pomocą różnych narracji. Ingeborg Helling (1990, s. 33) pisze: „ta sama osoba może dostarczać szeregu różnych biografii w różnych momentach czasu i dla różnych słuchaczy. Te różne rekonstrukcje odnoszą się do jednego i tego samego obiektu, mianowicie życia badanej osoby”. Jednak tym, czego w istocie dostarcza jednostka i co komunikuje innym, jest nie biografia, ale jej narracyjna reprezentacja. Zresztą opinia Helling nie stoi w sprzeczności z tym, że ludzie opowiadający o swoich doświadczeniach starają się stworzyć spójną i przekonującą narrację na temat swojego życia.

Z kolei Schütze zwraca uwagę na procesualność tożsamości autora biografii. Interesuje go relacja między doświadczeniem a reprezentacją tego doświad-

⁸ Fritz Schütze (2012, s. 203) wskazuje również możliwość udziału postaci redaktora (wydawcy), który występuje jednak o wiele częściej w biografiiach literackich.

czenia, która nabiera znaczenia w procesie konstruowania tożsamości. Mimo wewnętrznego przekonania jednostek, że ich tożsamość ma charakter stały, uzyskuje ona swoją strukturę dopiero pod wpływem rozwijanych narracji (zob. Schütze 2012, s. 201–213, por. zwłaszcza s. 207). W tym sensie narrator autobiografii (jak go nazywa Schütze) stoi przed wyborem spójnego sensu, jaki zamierza nadać swojemu życiu. Tyle tylko, że proces osiągania tego sensu nie jest prosty. Praca biograficzna — jak pisze Fritz Schütze (2012, s. 149) — „składa się z narracyjnego przypominania, odzwierciedlania symbolicznych «głębokich» znaczeń odkrywających historyczną całość własnego życia”. Na co dzień namysł nad własną biografiją może mieć zaledwie przelotny, a nawet podświadomy charakter. Konsekwentna praca biograficzna wymaga jednak od jednostki czegoś więcej niż tylko umiejętności stworzenia przekonującej, spójnej narracji. Obejmuje ona również refleksję nad alternatywnymi interpretacjami własnego życia, krytyczne podejście do błędnych wyobrażeń na swój temat, wyobrażenie sobie własnej przyszłości w opozycji bądź ciągłości wobec przeszłości, jak również ocenę rezultatów podjętych decyzji itd. (Schütze 2012, s. 149). To wszystko — mimo dążenia do koordynacji i wspierania własnej osobowej tożsamości — może przyczynić się również do rozbicia jednolitej opowieści, w opinii niektórych narratologów będącej odbiciem życia ludzkiego jako przekonującej całości. Z tego względu konsekwentna praca biograficzna wymaga czasem zbudowania wielu alternatywnych opowieści zanim „ostatecznie” (w znaczeniu określonego momentu w życiu, w którym została ona podjęta) osiągnie to spełnienie w odkryciu „głębokich” znaczeń własnego życia, o jakich mówi Schütze.

*

David Carr (2008, s. 30) zauważył, że wyjaśnienie narracyjne „[...] raczej frustruje niż zadowala tych, którzy szukają ostatecznych odpowiedzi. Narracje mogą satysfakcjonować przez większość czasu, o ile nie oczekujemy od nich zbyt wiele”. Badacze społeczni posługują się pojęciem narracji w wielu różnych kontekstach. Jedni widzą w niej przede wszystkim narzędzie analizy tekstu mające źródło w strukturalizmie (Silverman 2007; Franzosi 1994), inni perspektywę hermeneutyczną (Ricoeur 2003), jeszcze inni, szukając inspiracji w fenomenologii, argumentują, że jest ona zarówno strukturą poznawczą, jak i reprezentacją (Somers 1994). W analizie narracji można również wyodrębnić dwie zasadnicze perspektywy: jedna koncentruje się na podmiocie jako twórcy czy nosicielu opowieści, a druga zainteresowana jest opisem struktury różnych tekstów narracyjnych. Z pewnością narracja nie jest też ostatnim słowem w sprawie wyjaśnienia działania ludzkiego.

Cel tego tekstu był znacznie skromniejszy. Polegał na pokazaniu użyteczności narracji w socjologii w ramach tradycji socjologii fenomenologicznej, jak również na zaznaczeniu związków i różnic między biografiją a narracją. Jednocześnie zwrócono uwagę, że nawet jeśli te dwa pojęcia są utożsamiane na

innych polach humanistyki, to socjologia posiada własne narzędzia badania biografii. Za pomocą narracji narrator szuka powiązań pomiędzy działaniami (bądź serią działań), które składają się na jego biografię, równocześnie przypisując tym działaniom określone znaczenia. Narracja jest nie tylko naturalnym sposobem artykulacji własnych doświadczeń, ale ciekawą kategorią analityczną, z pomocą której można analizować biografię jednostki i jej powiązania ze światem intersubiektywnym.

BIBLIOGRAFIA

- Baczkowski Bronisław, 1994, *Wyobrażenia społeczne, Szkice o nadziei i pamięci zbiorowej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bal Mieke, 2012, *Narratologia. Wstęp do teorii narracji*, red. i tłum. Ewa Kraskowska, Ewa Krajewska, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Bamberg Michael, 2007, *Narrative — State of the Art*, John Benjamins Publishing, Amsterdam–Philadelphia.
- Barthes Roland, 2004, *Wstęp do analizy strukturalnej opowiadań*, w: Michał Głowiński (red.), *Narratologia, słowo/obraz terytorium*, Gdańsk.
- Berger Peter L., 1985, *Tożsamość jako problem socjologii wiedzy*, w: Józef Niżnik (red.), *Problemy socjologii wiedzy*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Boksański Zbigniew, 1989, *Tożsamość, interakcja, grupa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Boksański Zbigniew, 1995, *Tożsamość aktora społecznego a zmiana społeczna*, „Studia Socjologiczne”, nr 3–4.
- Boksański Zbigniew, 2006, *Tożsamości zbiorowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bolecki Włodzimierz, Nycz Ryszard (red.), 2004, *Narracja i tożsamość, cz. I: Narracje w kulturze*, Instytut Badań Literackich PAN Wydawnictwo, Warszawa.
- Bruner Jerome, 1990, *Życie jako narracja*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, nr 4.
- Bruner Jerome, 1991, *The Narrative Construction of Reality*, „Critical Inquiry”, t. 18, s. 1–21.
- Burzyńska Anna, 2004, *Kariera narracji. O zwrocie narratystycznym w humanistyce*, w: Włodzimierz Bolecki, Ryszard Nycz (red.), *Narracja i tożsamość, cz. II: Antropologiczne problemy literatury*, Instytut Badań Literackich PAN Wydawnictwo, Warszawa.
- Carr David, 2008, *Narrative Explanations and Its Malcontents*, „History and Theory”, t. 47, s. 19–30.
- Chase Susan E., 2009, *Wywiad narracyjny. Wielość perspektyw, podejść, głosów*, w: Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Culler Jonathan, 2002, *Teoria literatury*, tłum. Maria Bassaj, Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Czarniawska Barbara, 2004, *Narratives in Social Science Research*, Sage, London.
- Czyżewski Marek, 2013, *Socjologia interpretatywna i metoda biograficzna: przemiana funkcji, antyesencjalistyczne wątpliwości oraz sprawa krytyki*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 9, nr 4.
- Denzin Norman K., 1990, *Reinterpretacja metody biograficznej w socjologii. Znaczenie a metoda w analizie biograficznej*, w: Jan Włodarek, Marek Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań.
- Elliott Jane, 2005, *Using Narrative in Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches*, Sage, London.
- Franzosi Roberto, 1998, *Narrative Analysis — or Why (and How) Sociologists Should Be Interested in Narrative*, „Annual Review of Sociology”, t. 24, s. 517–554.

- Geertz Clifford, 1996, *O gatunkach zmaczonych*, w: Ryszard Nycz (red.), *Postmodernizm. Antologia przekładów*, Wydawnictwo Baran i Suszczyński, Kraków.
- Giddens Anthony, 2001, *Nowoczesność i tożsamość, „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, tłum. Alina Sulżycka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Głowiński Michał, 2004, *Wokół narratologii*, w: Michał Głowiński (red.), *Narratologia, słowo/obraz terytoria*, Gdańsk.
- Helling Ingeborg K., 1990, *Metoda badań biograficznych*, w: Jan Włodarek, Marek Ziółkowski, (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Poznań.
- Kaźmierska Kaja, 1997, *Wywiad narracyjny — technika i pojęcia analityczne*, w: Marek Czyżewski, Andrzej Piotrowski, Alicja Rokuszewska-Pawełek (red.), *Biografia a tożsamość narodowa*, Katedra Socjologii Kultury, Łódź.
- Kaźmierska Kaja (red.), 2012, *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, Nomos, Kraków.
- Krasnodębski Zdzisław, 1986, *Rozumienie ludzkiego zachowania*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Kulas Piotr, 2012, *Socjologiczne niekonsekwencje filozofii. Kilka uwag o aporiach teorii społecznej*, „Przegląd Filozoficzny. Seria Nowa”, nr 2.
- Kulas Piotr, 2013, *Pomiędzy autobiografią a biografią. Biografia literacka jako przedmiot badań socjologicznych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, nr 4.
- Labov William, Waletzky Joshua, 1967, *Narrative Analysis: Oral Version of Personal Experience*, w: June Helm (red.), *Essays in the Verbal and Visual Arts*, University of Washington Press, Seattle.
- Lamarque Peter, 2004, *On Not Expecting too Much from Narrative*, „Mind and Language”, t. 19, s. 393–408.
- Lejeune Phillipe, 2001, *Wariacje na temat pewnego paktu. O autobiografii*, tłum. Wincenty Grajewski i in., Universitas, Kraków.
- Lyotard Jean-François, 1997, *Kondycja ponowoczesna. Raport o stanie wiedzy*, tłum. Małgorzata Kowalska, Jacek Migański, Aletheia, Warszawa.
- Łęcki Krzysztof, 1999, *Literatura piękna*, w: *Encyklopedia socjologii*, t. 2, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Łęcki Krzysztof, 2012, *Inny zapis. „Sekretny dziennik” pisarza jako przedmiot badań socjologicznych. Na przykładzie „Dzienników” Stefana Kisielewskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Maines David R., 1993, *Narrative’s Moment and Sociology’s Phenomena: Toward a Narrative Sociology*, „The Sociological Quarterly”, t. 34, s. 17–38.
- MacIntyre Alasdair, 1996, *Dziedzictwo cnoty: studium z teorii moralności*, tłum. Adam Chmielewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Martin Wallace, 1986, *Recent Theories of Narrative*, Cornell University Press, Ithaca-London.
- Palska Hanna, 1999, *Badacz społeczny wobec tekstu. Niektóre problemy analizy jakościowej w socjologii i teorii literatury*, w: Henryk Domański, Krystyna Lutyńska, Andrzej W. Roztocki (red.), *Spojrzenie na metodę. Studia z metodologii badań socjologicznych*, IFiS PAN, Warszawa.
- Pawliszak Piotr, Rancew-Sikora Dorota, 2012, *Wprowadzenie do socjologicznej analizy dyskursu (SAD)*, „Studia Socjologiczne”, nr 1.
- Pietkiewicz Barbara, 2002, *Psychoanaliza jako terapia narracyjna. Psychoanalityczna teoria fantazmatu*, w: Jerzy Trzebiński (red.), *Narracja jako sposób rozumienia świata*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Propp Vladimir, 2011, *Morfologia bajki magicznej*, tłum. Paweł Rojek, Nomos, Kraków.
- Ricouer Paul, 1992, *Filozofia osoby*, tłum. Małgorzata Frankiewicz, Wydawnictwo Naukowe Państwowej Akademii Teologicznej, Kraków.

- Ricoeur Paul, 2003a, *Egzystencja i hermeneutyka*, w: Paul Ricoeur, *Egzystencja i hermeneutyka*, tłum. różni, De Agostini, Warszawa.
- Ricoeur Paul, 2003b, *O sobie samym jako innym*, tłum. Bogdan Chełstowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Ricoeur Paul, 2003c, *Wyzwania semiologiczne: problem podmiotu*, w: Paul Ricoeur, *Egzystencja i hermeneutyka*, tłum. różni, De Agostini, Warszawa.
- Ricoeur Paul, 2006, *Pamięć, historia, zapomnienie*, tłum. Janusz Margański, Universitas, Kraków.
- Ricoeur Paul, 2008a, *Intryga i historyczna opowieść*, tłum. Małgorzata Frankiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Ricoeur Paul, 2008b, *Czas opowiadany*, tłum. Urszula Zbrzeźniak, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Riessman Catherine Kohler, 1993, *Narrative Analysis*, Sage, Newbury Park.
- Roche Maurice, 1989, *Fenomenologiczny zwrot w socjologii*, w: Zdzisław Krasnodębski (red.), *Fenomenologia i socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Rosner Katarzyna, 1999, *Narracja jako struktura rozumienia*, „Teksty Drugie”, nr 2.
- Rosner Katarzyna, 2003, *Narracja, tożsamość, czas*, Universitas, Kraków.
- Rosner Katarzyna, 2004, *Narracja jako pojęcie filozofii współczesnej*, w: Włodzimierz Bolecki, Ryszard Nycz, (red.), *Narracja i tożsamość, cz. I: Narracje w kulturze*, Instytut Badań Literackich PAN Wydawnictwo, Warszawa.
- Rudrum David, 2005, *From Narrative Representation to Narrative Use*, „Narrative”, t. 13, s. 195–204.
- Schütz Alfred, 1989, *Fenomenologia i nauki społeczne*, w: Zdzisław Krasnodębski (red.), *Fenomenologia i socjologia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Schütz Alfred, 2006, *Potoczna i naukowa interpretacja ludzkiego działania*, w: Aleksandra Jasińska-Kania i in. (red.), *Współczesne teorie socjologiczne*, t. 2, Scholar, Warszawa.
- Schütze Fritz, 2012, *Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie w autobiograficznym wywiadzie narracyjnym. Jak analizować autobiograficzne wywiady narracyjne*, w: Kaja Kaźmierska (red.), *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, Nomos, Kraków.
- Silverman David, 2007, *Interpretacja danych jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Somers Margaret R., 1994, *The Narrative Constitution of Identity: The Relational and Network Approach*, „Theory and Society”, t. 23, s. 605–649.
- Stemplewska-Żakowicz Katarzyna, 2002, *Koncepcje narracyjnej tożsamości*, w: Jerzy Trzebiński (red.), *Narracja jako sposób rozumienia świata*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Szacki Jerzy, 2002, *Historia myśli socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Taylor Charles, 2001, *Źródła podmiotowości. Narodziny tożsamości nowoczesnej*, tłum. różni, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Trzebiński Jerzy (red.), 2002, *Narracja jako sposób rozumienia świata*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Van Dijk Teun, 1976, *Narrative Macro-structures: Logical and Cognitive Foundations*, „A Journal for Descriptive Poetics and Theory of Literature”, t. 1, s. 547–568.
- Van Dijk Teun, 2004, *Działanie, opis działania a narracja*, w: Michał Głowiński (red.), *Narratologia, słowo/obraz terytoria*, Gdańsk.
- White Hayden, 1987, *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Włodarek Jan, Ziólkowski Marek (red.), 1990, *Metoda biograficzna w socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań.

NARRATION AS AN OBJECT OF STUDY AND A THEORETICAL CATEGORY IN THE SOCIAL SCIENCES

Summary

The word 'narrative' is used unusually often in the social sciences. The basic aim of this article is to draw the attention of social researchers, particularly sociologists, to problems with narrative theory. Narratology constitutes an important source of inspiration for sociologists. There are many perspectives and analytical approaches to the theory of the narrative. In this article, it is viewed from the perspective of sociological thought inspired by phenomenology and hermeneutics. Narration should certainly not be perceived as synonymous with other notions, as it has its own history and meaning. The author points, however, to the possibility of a link, on sociological grounds, between narrative and life history (biography) as two different but mutually interacting ideas.

Key words / słowa kluczowe

narrative / narracja; narratologia / narratology; biografia / biography; hermeneutics / hermeneutyka; phenomenological sociology / socjologia fenomenologiczna